

לפתרון של מאמר מוקשה בירושלמי שקלים

משה עסיס

א. מבוא

בעיית הבעיות בחקר הירושלמי היא שאלת הנוסח. על שיבושי הנוסח שבירושלמי כבר עמדו הראשונים, וידועים דברי הרשב"א בתשובתו למאירי: 'כבר ידעת שרבו השבושים בנוסחאות הירושלמי, והסבה הגדולה למעוט השגחת הלומדים בו, ואין עומדים עליו רק אחד בדור'.¹ אבל במקום שהנוסח נכון, הרי למרות העדר מסורת פרשנית לירושלמי, יכולים אנו בדרך כלל לעמוד עליו, על סמך הירושלמי עצמו, התוספתא, הבבלי ושאר המקורות שבידינו.

אמרתי 'בדרך כלל', כדי להוציא מקומות בודדים, כגון אותה מימרה קצרה שבשקלים: 'רב אמר שיבטא דכרכדא ביניהון',² שתרגומה אמנם מחזור: רב אומר שביטת הכרכד ביניהם, כעניין ששנו למשל בבבלי שבת: 'בכרכר ושובטין',³ ואילו עניינה עדיין צריך עיון.

כלי חשוב לעמידה על הנוסח הנכון שבירושלמי הם קטעי הגניזה. זאת, בגלל קדמותם ובגלל מוצאם: היותם נוסחאות מזרחיות בלתי-מוגהות של הירושלמי. ודבר זה מתחלק לשני דרכים: יש שקטע הגניזה מציע נוסח מתוקן לגרסה משובשת אצלנו, ויש שקטע הגניזה חוזר ומאשר את הגרסה שבידינו. וכאן ייתכנו שתי אפשרויות: או ששני הנוסחים משובשים, והשיבוש עתיק יומין הוא, ואז כדבריו של הר"ש ליברמן ז"ל: 'אנו יכולים לומר כשם שבטלנו את גירסת הדפוס כך לא נקיים אותה אפילו אם

* עיקרי הדברים נאמרו בהרצאה ביום עיון של החוג לתלמוד באוניברסיטת תל-אביב, ביום י"ב בשבט תשמ"ט (18 בינואר 1989).

1 שו"ת המיוחסות להרמב"ן, סי' צו, והביאו פרנקל, מבוא הירושלמי, ירושלים תשכ"ז (ד"צ), קלו רע"ב.

2 פ"ד ה"ט, מח ע"ב.

3 צב ע"ב. ועיין: ערוך השלם, ד, עמ' שכו, הערך 'כרכד'.

היא מאושרת על ידי הכת"י;⁴ או שהנוסח נכון, והדבר ריק הוא ממנו. במקרה אחרון זה, הרי עיון מחודש במאמר המוקשה, שאנו מצווים עליו ע"י קטע הגניזה, עשוי להעלות אותנו על דרך חדשה בפתרונו, או להנחות אותנו להכריע כאחד הפירושים השונים שנאמרו בו.

והנה מסכת שקלים זכתה לכמות נכבדה של קטעי גניזה. בשרידי־הירושלמי מן הגניזה ישנם שרידים מרוב פרקיה של המסכת, בסך הכול עשרים עמודים.⁵ עמוד נוסף פורסם ע"י כץ.⁶ חוץ מזה, ישנם עדיין כמה קטעים של המסכת, לא רק מהגניזה, אלא גם ממקורות אחרים. קטעי הגניזה האלה שייכים לשני נוסחיה של המסכת: הנוסח הירושלמי, והנוסח שבבבלי, כמות שכבר העמדתי על כך במקום אחר.⁷ בדברים הבאים, מתכוון אני לדון בסוגיה קצרה בירושלמי שקלים. מאמר אחד מוקשה בסוגיה זו, הביא את המפרשים להציע בו הגהות ופירושים שונים. ואני, בהסתמך על נוסח המאמר בגניזה, שהוא זהה לנוסח שבדפוס וויניציאה (להלן: ד"ו), אבוא להכריע לטובת שיטה בודדת אחת שנאמרה בפירושו.

ב. הבעיה

שנינו במסכת שקלים א, ג: 'את מי ממשכנין לויים וישראלים וגרים ועבדים משוחררין. אבל לא נשים ולא עבדים ולא קטנים'. ולהלן במשנה ה השלימו את הדין הזה ואמרו: 'אף על פי שאמרו אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים אבל אם שקלו מקבלין מידם'. והנה שתי משניות אלה משלימות לכאורה זו את זו, אבל המדקדק בהן ימצא שהן סותרות זו את זו. וזהו עניינן של שתי סוגיות הירושלמי שעליהן: הסוגיה הראשונה אומרת: 'הא לתבוע תובעין. הדא דתימר בשהביא שתי שערות. אבל אם לא הביא שתי שערות לא בדא. ולמשכן, אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות'.⁸ כלומר, שמשנתנו ששנתה אין ממשכנין (אבל תובעין), מדברת בקטן שהביא שתי שערות דווקא, אבל אם

4 ש' ליברמן, 'לשרידים החדשים', ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו־יורק תשי"י, עמ' רפד.

5 ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי (מן הגניזה) (להלן: שרי"ד), ניו־יורק תרס"ט, עמ' 120-139.

6 A. Katsh, 'A Genizah Fragment of Talmud Yerushalmi in the Antonin Collection of the Saltykov-Shchedrin Library in Leningrad', *JQR*, 71 (1981), pp. 182 ff.

7 'לתולדות הנוסח של מסכת שקלים', דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות - מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 149 ואילך.

8 פ"א ג, מו ע"א.

לא הביא אף לא תובעין. הסוגיה השנייה מבארת יותר את עניין הסתירה שבין שתי המשניות: 'הא לתבוע אינן תובעין, הכא את אמר תובעין והכא את אמר אין תובעין. כאן בשהביא שתי שערות. וכאן בשלא הביא שתי שערות'.⁹ כלומר, שהמדייק בשתי המשניות הללו, ימצא סתירה ביניהן. שמהראשונה יוצא, שקטן תובעין אותו, אבל לא ממשכנין אותו. ואילו השנייה אומרת, שאם שקל מעצמו מקבלין ממנו, אבל אין תובעין ממנו לכתחילה. התלמוד פתר את הסתירה שבין שתי המשניות בכך שהעמיד אותן בשני מקרים שונים: הראשונה מדברת בזמן שהביא שתי שערות, כלומר, כפירוש 'הביא שתי שערות' בכל מקום בירושלמי¹⁰ ובבבלי¹¹ שהוא בן י"ג שנה ויום אחד, והביא שתי שערות, שאם לא כן, הוא נחשב עדיין כקטן.¹² והוא נקרא 'קטן' כאן משום שעדיין קטן הוא בשנים, או לענין דין זה, כמו שיתבאר,¹³ ולכן תובעין אותו, אבל לא ממשכנין. ואילו המשנה השנייה מדברת בקטן שלא הביא שתי שערות, כלומר, שלא הגיע לגיל י"ג שנה ויום אחד, ואותו אין תובעין, אבל אם שקל מעצמו מקבלין ממנו. עד כאן הכול נוח. אבל הקושי מתעורר בסופה של הסוגיה הראשונה: 'ולמשכן, אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות'. משפט זה סותר תוך כדי דיבור את מה שקדם לו; שהרי כבר העלתה הסוגיה שלפניו, שאפילו מי שהביא שתי שערות תובעין אותו, אבל לא ממשכנין אותו!

- 9 שם, ה"ה, מו ע"ב.
- 10 ראה למשל: 'הפריש פסחו... עד שלא הבי' שתי שערות' והביא שתי שערות צריך להימנות על פסח אחר' (פסחים פ"ח ה"ב, לה ע"ד), 'ואם היה קטן אביו או רבו עוברין על ידו. והא תנינן קטן לא יפרוש את שמע. אמר רבי יודן כאן בשהביא שתי שערות. וכאן בשלא הביא שתי שערות.' (מגילה פ"ד ה"ו, עה ע"ב. ולמדנו דרך אגב מכאן שגם בן י"ג שנה ויום אחד יכול להיקרא 'קטן'. וראה להלן, בפירושי הרש"ס); 'תני בניזירי מרחם אית דבעי מימר עד שיביא שתי שערות. אית דבעי מימר עד שיבא לעונת נדרים.' (ניזיר פ"ד ה"ו, נג ע"ג); 'אכל כזית... ספק עד שלא הביא שתי שערות. ספק משהביא שתי שערות מביא אשם תלויה.' (הוריות פ"ג ה"ג, מו ע"ב).
- 11 ראה ח"י קוסובסקי, אוצר לשון התלמוד (הבבלי), הערך 'שנה', לט, עמ' 1115-1116. ועיין בבלי, נידה מה ע"ב ואילך.
- 12 ראה רמב"ם, הלכות אישות ב, י, ואילך. אבל עיין בגיליון הש"ס על אתר. ואינו נראה, שסתם 'הביא שתי שערות' - בזמן.
- 13 ראה להלן, בשיטת הרא"ף והגר"א והרש"ס במהדורא קמא.

ג. השיטות השונות

קושי זה אילץ את מקצת המפרשים להגיה את המאמר הזה, ואת מקצתם להציע פירוש אחר בסוגיה:

1. הרא"ף (= ר' אליהו פולדא) כותב במהדורא קמא שלו,¹⁴ שנדפסה בפפד"מ תמ"ט (1689), בד"ה ולמשכן כו': 'ה"ג אף שהביא שתי שערות וכן הוא דעת הר"ב:'. כלומר, במקום המלה 'עד', הוא גורס 'אף', וכך הוא הופך את כל המאמר. וכן הוא מדפיס בפנים הטקסט שם: 'ולמשכן אין ממשכנין אף על פי שהביא שתי שערות'. זה שכאן הוא גורס 'אף', וכאן 'אף על פי', אופייני הוא לחוסר העקביות של הפרשן הזה, כמות שביארתי במקום אחר.¹⁵

במהדורא בתרא שלו,¹⁶ שנדפסה באמסטרדם ת"ע (1710), הוא חוזר על הדברים בפירושו, בתוספת עניין חדש להלכה, מבלי לציין אפילו שיש כאן הגהה. וכך הוא כותב: 'אבל למשכן אין ממשכנין אפילו הביא שתי שערות הואיל והוא פחות מבן כ"ה'.¹⁶ כלומר שהפסוק אומר, בעניין מחצית השקל: 'כל העֶבֶר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה"'.¹⁷

הגהה זו של הרא"ף, נתקבלה בדפוסים המאוחרים יותר. וכבר הוכחתי,¹⁸ שנוסח דפוסים אלה בנוי על נוסח הרא"ף, בתוספת הגהות. ולכן, בנוסח ש"ס וילנא, נמצאת גרסה זו כגרסה העיקרית, ואילו את הנוסחה המקורית של ד"ו: 'עד שיביא שתי שערות', הם מביאים בין סוגריים עגולים והאחרונים נמשכו אחרי גרסת ש"ס וילנא. ולכן אחד מאחרוני מפרשי המסכת, ר' יוסף צבי אהרנזאהן, בפירושו למסכת, 'שקלי יוסף',¹⁹ גורס לפי תומו כגרסת הרא"ף, ומפרש כפירושו.²⁰

אבל יש כאן שני קשיים: (א) שגרסה זו אינה אלא הגהה, ואין לה סימוכין בכתבי־היד; (ב) שלפיה, המאמר מיותר, שאינו מחדש כלום על מה שקדם.

14 על מהדורא קמא ומהדורא בתרא של הרא"ף, ראה מה שכתבתי במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 7), עמ' 153 ואילך.

15 'לנוסח רבי אליהו פולדא במסכת שקלים (נוסח הפנים של מהדו"ב, והלימות שבשתי המהדורות)', אסופות, ח, ירושלים תשנ"ד, עמ' ט-ל.

16 סד"ה לא בדא.

17 שם' ל, יד.

18 במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 7), עמ' 153 ואילך.

19 ירושלים תשכ"ד.

20 עמ' 6, ד"ה אין ממשכנין.

2. הגהה אחרת במאמר זה, שעניינה להלכה כהגהת הרא"ף, היא הגהתו של הגר"א. הוא מגיה: ולמשכן אין ממשכנין 'עד שיהא בן עשרים'. הגהה זו הוצעה קודם לכן על-ידי 'קרבן העדה' (להלן: ק"ע), בתור 'ל"א' (= לישנא אחרינא),²¹ והיא נתקבלה בהתלהבות על-ידי תלמידו של הגר"א, ר' ישראל משקלוב, בפירושו 'תקלין חדתי',²² עד שהפך אותה לגרסה. כלומר, שהוא מציג אותה בפנים הטקסט כגרסה העיקרית, ואילו את הגרסה המקורית שבד"ו הוא מביא בגיליון כנוסח אחר.²³ לפי הגהה זו, נסתלק הקושי השני שהעלינו נגד הגהת הרא"ף.

3. לפי שיטה הלכתית זו, הולכים גם ר' משולם, אחד מראשוני המפרשים של המסכת, גם ר' שלמה סיריליו (להלן הרש"ס) במהדורא קמא. אלא שהם גורסים אחרת, ומפרשים אחרת, את המאמר המוקשה שלנו:

א. ר' משולם גורס: 'בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות'.²⁴ כלומר, שהוא מושך את המלה 'בהדא', שאינה אלא 'בדא', לקמן, והוא מפרש: 'בהדא, בזאת הברייתא. אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות, לאו דוקא אין ממשכנין אלא אין תובעין פירושו כדמוכח לקמן'.²⁵ כלומר, שהירושלמי מצא ברייתא שמאשרת את פירושו במשנה, בכך שמפרשים בה 'אין ממשכנין' - אין תובעין.

פירוש זה דחוק מאוד, שהרי יש כאן מן המעגלות. שרק על-ידי פירוש 'אין ממשכנין' - אין תובעין, כלומר, על-ידי הנחת המבוקש, נמצאת הברייתא מסייעת לדברי הירושלמי! אבל להלכה, על-כל-פנים, מתאים פירוש זה למה שקדם. ומן הראוי היה לגרוס לפיו 'כהדא' תחת 'בהדא'.

ב. ואילו הרש"ס מביא במהדורא קמא שלו²⁶ שתי גרסאות, והוא מפרש אותן פירוש אחד. הגרסה הראשונה: 'אין תובעין בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא

21 בד"ה ולמשכן.

22 מסכת שקלים מן תלמוד ירושלמי וכו', שטעטטין תרכ"ג.

23 שם, ב ע"ב.

24 מסכת שקלים - עם שני פירושים לרבתינו מקדמוני הראשונים, (א) פי' רבינו משולם; (ב) פי' תלמידו של רבינו שמואל בר' שניאור, מהדורת סופר, ניו-יורק תשי"ד, עמ' 10.

25 שם.

26 על מהדורא קמא ומהדורא בתרא של הרש"ס, ראה מה שכתבתי במאמרי: 'לנוסח הירושלמי של רבי שלמה סיריליו במסכת שקלים', ספר הויכרון לרב יצחק נסים, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' קכו ואילך.

מתניתא', שהיא גרסת 'ספר ישן';²⁷ והשנייה: 'לא בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתנית'. כלומר, שהוא מושך את הלשון: 'לא בהדא' (לפי הגרסה השנייה), או 'בהדא' לבדה (לפי הגרסה הראשונה) השייך למעלה, למטה; וכן הוא מושך בשתי הגרסאות את המאמר 'כן היא מתניתא', השייך למטה, למעלה.²⁸

וכך הוא מפרש: הגמרא באה לדחות את האמור לעיל, שבפחות מבן י"ג שנה ויום אחד אין תובעין, ומבן י"ג עד כ' תובעין אבל לא ממשכנין. היא טוענת שאין הכרח לדייק ממשנתנו דיוק זה; שאפשר לומר, שמשנתנו עוסקת בקטן ממש, כסתם קטן דעלמא, כלומר, בפחות מי"ג שנה ויום אחד, ועליו היא אומרת, שאין ממשכנין אותו עד שיביא שתי שערות (כלומר, עד שיהא בן י"ג שנה ויום אחד) מכלל שתובעין אותו, ומכלל שמבן י"ג ואילך אף ממשכנין; אלא שהדיוק הראשון מתאשר מלהלן משנה ה': 'אע"פ שאמרו' וכו'.²⁹

אם נבוא לסכם את הסוגיה להלכה לפי שיטה זו, נאמר כך, בלשונו של הרש"ם במהדורא קמא שלו: 'ומסקנת השמועה דבאיש איכא שלשה חילוקין: עד שיביא שתי שערות אפי' תביעה ליכא ואם שקל מקבלין, משהביא שתי שערות עד עשרי' תביעה הוא דאיכא ומשכון ליכא, מכאן ואילך משכון נמי איכא'.³⁰ עד כאן לשיטה הראשונה.

27 על 'ספר ישן', ראה מה שכתבתי במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 26), עמ' קל.

28 שבספרו היה חסר ההמשך: 'אין ממשכנין את הכהנים מפני דרך הכבוד'. ראה מה שכתבתי במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 26), עמ' קלד, סי' 1.

30 וזה לשון הרש"ם במהדורא קמא: 'הכי גרסי': אין תובעין בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתניתא, וה"פ: דדחינן לדיוק' דלעיל דלעולם דבפחות מי"ג (שנה ויום אחד - מ"ט) תובעין (ונראה שהוא מפרש: אין, תובעין - מ"ע), ומי"ג ואילך ממשכנין, והא דתנן במתני' (במתני' - מ"ע): אין ממשכנין, עד י"ג (שנה ויום אחד - מ"ע) הוא, אבל הביא ב' שערות ממשכנין. כן היא מתניתא - דסתמ' דמילתא, דכי קתני קטן, בשיעורא דקטן בעלמ' מיירי. ואית דגרסי: לא בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתניתא. והנוסח' הראשונה היא נוסחת ספר ישן, וה"פ: לא בהדא וכו', כלומ', מהא מתני' לא תידוק, דמתני' (דמתני' - מ"ע) מיתניא בסתם קטן דעלמ', ורומז דבפיסק' אחריתי מצינן לדיוקי, והיינו במשנת אע"פ שאמרו אין ממשכנין, ועלה מסקינן דודאי מי"ג עד כ' תובעין אין ממשכנין' (ועל"פ כ"י הספרייה הבריטית, מס' 403 [OR. 2822]), במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים שעל יד בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים: ס' 6394. תשלום הפיסוק - שלי).

31 על-פי מלאכת שלמה, מ"ה, ד"ה אע"פ. ראה מה שכתבתי במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 26), עמ' כזו ואילך (הפיסוק שלי).

4. שיטה שנייה, פרשנית והלכתית, הולכים בה 'קרבן העדה' בפירושו הראשון, 'פני משה' (להלן: פ"מ), והרש"ס במהדורא בתרא. לפי שיטה זו, אין פירוש 'הביא שתי שערות', כפירושו בדרך כלל, בן י"ג שנה ויום אחד שהביא שתי שערות, אלא הביא שתי שערות ועדיין לא הגיע לגדלות. פירוש דחוק זה מאפשר למפרשים אלה להשאיר את הסוגיה כהווייתה מבלי להגיה אותה.

א. והרי לשונו של הק"ע בפירושו: 'הדא דתימר. שתובעין מן הקטנים דוקא כשהביא שתי שערות אע"ג שלא הגיע לכלל שניו: אבל אם לא הביא שתי שערות. ולא הגיע לכלל שניו אפי' תובעין לא: ולמשכן אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות. ויגדיל שיגיע לכלל שניו:'. כלומר, שיש לנו כאן שלוש חלוקות: פחות מבן י"ג שלא הביא שתי שערות, פחות מבן י"ג שהביא שתי שערות, בן י"ג שהביא שתי שערות.

ב. כיוצא בזה מפרש הפ"מ, אלא שהוא מפרש כסיפא: 'ולענין למשכנו לעולם בעינן עד שיביא שתי שערות והיינו אפי' כבר הגיע לכלל שנים אכתי לאו גדול מיקרי ועד שיביא שתי שערות שאז הוא גדול לכל עונשין שבתורה ולחויבים'.³¹ פירוש זה מאפשר לפ"מ להתחמק מהקושיה שעל הק"ע, שלפיה העיקר חסר מן הספר, שהיה צ"ל: ולמשכן אין ממשכנין עד שיגדיל, שהרי המדובר הוא במי שהביא כבר שתי שערות שתובעין אותו. אבל גם לפי הפ"מ קשה, שהרי סוף-סוף כבר דיברו במי שהביא שתי שערות. אלא שאפשר שלפיו המאמר הזה הוא מנותק ממה שקדם, ובא להגדיר דין הגדול להלכה. ודוחק.

ג. וכיוצא בזה מפרש הרש"ס במהדורא בתרא. אלא שבמאמר האחרון, שבו עיקר הקושי, יש לו שוב שתי גרסאות ופירוש אחד: הגרסה הראשונה היא: 'ולמשכן אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתניתא'. כלומר: כגרסת ד"ו, להוציא הסיום: 'כן היא מתניתא', שהוא מושכו למעלה, כפי שכבר ראינו לעיל במהדורא קמא. הגרסה השנייה היא: 'אין תובעין בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתניתא', והיא היא גרסת 'ספר ישן' שנוכרה לעיל.³²

וכך הוא מפרש: התלמוד בא לדחות את הפירוש שקדם, שבן י"ב שנה ויום אחד שהביא שתי שערות תובעין אותו אבל לא ממשכנין, ואם לא הביא, אין תובעין אותו. והוא מציע לפרש את משנתנו, שתובעין את הקטן ולא ממשכנין אותו, בשלא הגיע

31 ד"ה ולמשכן.

32 בפ"י הרש"ס במהדורא קמא.

ל"ב שנה ויום אחד; אבל אם הגיע לגיל זה, והביא שתי שערות, אף ממשכנין אותו.³³ זהו אמנם פירוש מחמיר מאוד, ותמוה מאוד, אלא שעל-כל-פנים, התלמוד חוזר בו ממנו בסוגיה השנייה, ומעלהו כהצעה הראשונה.

וכך מסכם הרש"ס את עניינה של הסוגיה להלכה, סיכום שכוחו יפה לכל שלושת המפרשים האלה: 'ומסקנת השמועה דבאישי איכא ג' חילוקים: עד שיביא ב' שערות אפילו תביעה ליכא ואם שקלו הוא דמקבלין, משהביא ב' שערות עד שנת י"ד תביעה הוא דאיכא ומשכון ליכא, מכאן ואילך משכון גמי איכא'.³⁴ אבל הדוחק בשיטה זו ברור: (א) שהוציאו את המאמר 'הביא שתי שערות' ממשמעותו הרגילה; (ב) הלכה למעשה, וכי יעלה על הדעת שב"ד ילכו לבדוק כל קטן, לראות אם הביא שתי שערות, כדי לתבוע אותו!?

על-כל-פנים, אם נבוא לסכם את החילוקים להלכה בין שתי השיטות, נוכל לצמצם אותם לשתי חלוקות:

א. לשיטה הראשונה, עד שנת י"ג ויום אחד אין תובעין, ואילו לשיטה השנייה, המחמירה, זה דווקא אם לא הביא שתי שערות, אבל אם הביא (והוא בן י"ב שנה ויום אחד לפחות, לשיטת הרש"ס) תובעין.

ב. לשיטה הראשונה, מכן י"ג עד עשרים תובעין אבל לא ממשכנין, ואילו לשיטה השנייה אף ממשכנין.

5. והנה כשאנו בודקים, אנו רואים שישנם מקורות עתיקים לשתי השיטות, שהראשונה

33 וזה לשון הרש"ס במהדורא בתרא: 'הכי גרסי: למשכן אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתניתא, וה"פ: דדחינן לדיוק' דלעיל; דלעולם דבפחות מי"ג (כלומר, משנתו השלוש-עשרה - מ"ע) תובעין ומי"ג ואילך ממשכנין, והא דתנן במתני (במתני' - מ"ע): אין ממשכנין, עד י"ג (כלומר, עד שנתו השלוש-עשרה - מ"ע) הוא, אבל הביא ב' שערות ממשכנין. כן היא מתניתין - דסתמ' דמילתא, דכי קתני קטן, בשיעורא דקטן בעלמ' מיירי. ואית דגרסי: אין תובעין בהדא אין ממשכנין עד שיביא ב' שערות כן היא מתנית. והיא נוסחת ספר ישן, וה"פ: כלומ' לעולם תובעין פחות מי"ג (כלומר, משנתו השלוש-עשרה; ומי"ג ואילך ממשכנין, כדלעיל. ונראה שהוא מפרש: אין, תובעין - מ"ע), ומהא מתני' לא תידוק, דמתני (דמתני' - מ"ע) מיתניא בתתם קטן דעלמ', ורומז דבפיסק' אחריתי מצינן לדיוקי, והיינו במשנת אע"פ שאמרו אין ממשכנין, ועלה מסקינן דודאי מי"ג עד יד (בין השורות: קיל דז = ק"ל דז) תובעין ואין ממשכנין' (העתקתי על-פי כה"ל הנ"ל בהערה 29. ובמהדורת גרבוו, ירושלים תשי"ח, ז ע"א, ישנם שינויים קלים מנוסח כתב-היד. תשלום הפיסוק שלי).

34 שם, ח ע"ב, סד"ה ומשני. הפיסוק שלי. וכן פירש בגיליון הש"ס על אתר, עי"ש.

היא שיטת הרא"ש, והשנייה בחלקה שיטת הרמב"ם:

א. דבריו של הרא"ש מופיעים בפירושו למסכת שקלים, וז"ל: 'וקטנים אפי' הביא שתי שערות והוא פחות מכן עשרים. ירוש' הא ליתבע תובעין הא דאיתמר כשהביא שתי שערות אבל לא הביא שתי שערות לא'.³⁵

הרא"ש מביא אפוא את הרישא של הסוגיה, ומתעלם לגמרי מן הסיפא שלה, מאותו מאמר מוקשה שחולל את כל המהומה הרבה הזאת. וכך היא שיטתו של הרוקח,³⁶ כפי שכבר העירו.³⁷

ב. ואילו הרמב"ם כותב בפירושו למשנה כך: 'וקטן שלא הביא שתי שערות אין ממשכנין אותו אלא מניחין אותו אם שקל מקבלין ממנו, אמרו אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות'.³⁸ כלומר, הרמב"ם, בניגוד להרא"ש, מצטט את הסיפא של הסוגיה ומתעלם לגמרי מהרישא. וכך הוא פוסק בהלכות שקלים: 'הכל חייבין ליתן מחצית השקל... אבל לא נשים ולא עבדים ולא קטנים. ואם נתנו מקבלין מהם... קטן שהתחיל אביו ליתן עליו מחצית השקל שוב אינו פוסק אלא נותן עליו בכל שנה ושנה עד שיגדיל ויתן על עצמו'.³⁹ ולהלן: 'כל מי שאינו חייב בשקלים אע"פ שדרכו ליתן או הוא עתיד ליתן אין ממשכנין אותו';⁴⁰ מכלל שתובעין אותו.

נמצא, שהחילוק שבין תובעין לאין תובעין, מופיע אצל הרמב"ם בדרך אחרת מהתלמוד ומהמפרשים: פחות מכן י"ג שאינו רגיל ליתן אין תובעין אותו, ואם שקל מקבלין ממנו; אבל אם רגיל ליתן תובעים אותו, אבל לא ממשכנין.

ג. שיטת הרמב"ם זו הניעה את הרידב"ז להציע פירוש אחר בסוגיה.⁴¹ הוא מפרש 'הביא שתי שערות' – בן י"ג שנה ויום אחד, ואילו את הסיפא הוא מפרש על-פי

35 מסכת שקלים עם פרישת הרא"ש, מהדורת וק"ש, ירושלים תש"ג, עמ' י.

36 ראה: הרוקח הגדול, ירושלים תש"ך, עמ' קלב, סי' רלב.

37 תקלין חרתין הנ"ל (לעיל, הערה 22), ד"ה הא לתבוע. והוא ב'הגהות הגאון מהר"א ווילנא', שבש"ס וילנא ד ע"א, סי' א. והן מלוקטות מתקלין חרתין, כפי שהערתי במאמרי: 'להגהות הגרי"א על מסכת שקלים', תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 114, סי' 4.

38 מהדורת קאפח, ירושלים תשכ"ג, עמ' קלג.

39 פ"א ה"ו. וכן דעת הרמב"ן (וציין לו בגיליון הש"ס על אתר). שכתב בפירושו לתורה שמ' ל, יב: 'ועוד כי השקלים לקרבנות אינם מכן עשרים שנה ומעלה אלא משהביא שתי שערות חייב לשקול, וכן מפורש שם (כלומר, במסכת שקלים בסוגיין – מ"ע) (מהדורת שעוועל, א, ירושלים תשי"ט, עמ' תצא).

40 שם, ה"י.

41 בד"ה הא לתבוע.

גרסתו של הרא"ף. אלא שהוא מפרש את המאמר 'ולמשכן אין ממשכנין אע"פ שהביא ב' שערות' בתמיהה. ובלשונו: 'דאם בשהביא ב' שערות א"כ חשוב כגדול וצריך גם למשכנו!'

מחמת קושיה זו, חזר בו התלמוד בשתיקה, לדעת הרידב"ז, מאוקימתא זו, והעמיד את שתי המשניות באוקימתא אחרת: משנתנו הראשונה עניינה בקטן פחות מכן י"ג הרגיל ליתן, שאותו תובעין, אבל לא ממשכנין; ואילו משנתנו השנייה עוסקת בקטן שאינו רגיל ליתן, שאותו אף לא תובעין. כל זאת, על-פי דברי הרמב"ם בהלכות שקלים, שהבאתי לעיל.⁴² ואילו סוגייתנו להלן, ה"ה, עדיין הולכת בשיטת התלמוד הראשונה.

שיטה זו, לפרש דברי הירושלמי בתמיהה, היא שיטה שנוקטים בה המפרשים והחוקרים לעתים, והם משיגים בה שני דברים בבת אחת: (א) שנמנעים מלהגיה; (ב) שמהפכים את פירוש השמועה.

אבל פירושו זה של הרידב"ז, עם היותו פירוש יפה כשלעצמו, ומתאים לשיטת הרמב"ם, לא ייתכן. ויש עליו שלושה קשיים: (1) מדוע נמנע התלמוד לדעתו, מלהציע אוקימתא זו, והשאיר את הדברים בקשיא?

(2) שהתלמוד חוזר בו להלן, בסוגיה השנייה, על הדברים שבסוגיה הראשונה, למרות שכבר נדחו.⁴³

(3) והעיקר: אין הגרסה הזאת אלא הגהה של הרא"ף!⁴⁴ ואילו הרמב"ם בעצמו גורס מאמר זה לפי הנוסח שלנו, ובניחותא, כדבריו המפורשים בפירוש המשנה:⁴⁵ אמור מעתה, הרמב"ם בעצמו מכחיש את הגרסה והקריאה המיוחסות לו על-ידי הרידב"ז: ד. לי נראה, שלדעת הרמב"ם התלמוד חזר בו מדבריו ברישא, והעלה - בניחותא - שבן י"ג שנה ויום אחד תובעין וממשכנין אותו. וכך מיישב הרמב"ם את הסתירה שהעלינו בין הרישא לסיפא! ומשום כך, הוא מצטט בפירוש המשנה רק את הסיפא, ואילו את יישוב המשניות הנתיח התלמוד למעיין. והסוגיה השנייה אינה אלא חזרה על הראשונה, בלשון אחרת, וכשחזר בו התלמוד מן הראשונה, חזר בו ממילא גם מן השנייה, ומשנה לא זזה ממקומה.

42 ס' 5, אות ב.

43 והרידב"ז כותב שם: 'ולהמסקנא לעיל נסתר האי תירוצא ולא מיירי הרישא בשהביא ב' שערות בכר חיובא' (ד"ה הא לתבוע אין). וקשה, למה לו לתלמוד לחזור על הדברים, אחרי שכבר חזר בו מהם? אבל קושיה זו ניתנת ליישוב, ראה להלן, אות ד, בביאור דעת הרמב"ם.

44 לעיל, ס' ג, מס' 1.

45 לעיל, ס' 5, אות ב.

לפתרונו של מאמר בירושלמי שקלים

ואמנם כבר תפסו מאמר זה כדחייה, הן הרש"ס,⁴⁶ הן הרידב"ז,⁴⁷ כל אחד לשיטתו. וכל זה לעניין הפירוש, אבל לעצם העניין הן הן דברי הרידב"ז.

6. סיכום: אם נסכם את הדברים עד כאן, עלינו לומר כך: מצאנו במאמר זה שתי הגהות (הרא"ף והגר"א); חמש גרסאות (ד"ו, ר' משולם, ושלוש הגרסאות של הרש"ס); ושבעה פירושים (ר' משולם, הרש"ס במהדורא קמא, הק"ע בפירושו הראשון, הפ"מ, הרש"ס במהדורא בתרא, הרידב"ז בדעת הרמב"ם, ופירוש הרמב"ם לדעתי). והנה, חוץ מפירושו של הרמב"ם שיש לו ההיגיון הפנימי שלו, הרי ההגהות אינן אלא הגהות, ושאר הפירושים מוקשים, כפי שהסברתי לעיל.

ד. נוסח קטעי הגניזה והפתרון

ועכשיו, מן הראוי הוא לפנות לקטעי הגניזה, לראות אם הם מאשרים את ההגהות הנ"ל, אם לאו. והנה מאמר זה מופיע בשני כתבי-יד בגניזה, השייכים לשני נוסחיה של המסכת,⁴⁸ ובשניהם הנוסח כלפנינו! ובכן, אם קטעי הגניזה מאשרים את הנוסח של ד"ו, שמא עלינו לשוב ולעיין בפירושו של המאמר, ולהציע לו פירוש אחר, יותר מסתבר.

ואמנם, ימים רבים הייתי מתקשה במאמר זה, עד שנתחוויר לי פירושו. משפירשתי, מצאתי שכבר קדמני בו (על אתרו) אחד מראשוני המפרשים של המסכת - הפירוש המיוחס לתלמידו של הרשב"ש.⁴⁹

וכך הוא העניין: כבר העירו חוקרי הירושלמי, שאין הפסקאות שבירושלמי מקוריות, אלא הן מעשה ידי סופרים. ואפשטיין מסכם: 'אי אפשר על כן לחשוב את הפסקאות שבירושלמי למשנה ירושלמית, מפני שברובן אינן אלא הוספות-סופרים, והרבה מאוד בטעות'.⁵⁰ מכאן יוצא גם ההפך, שלעתים, כשהיה צורך בפסקה, לא הוסיפו סופרי הירושלמי. והדברים ידועים ללומדי הירושלמי.

46 ראה לעיל, הערה 29, והערה 33.

47 לעיל, סי' 5, אות ג.

48 שרי"ר, עמ' 120 (TS 16.329), ועמ' 121 (TS F 17.24). וראה במאמרי הנ"ל (לעיל, הערה 7), שם.

49 ראה מה שכתבתי במאמרי: 'לפירוש המיוחס לתלמיד הרשב"ש למסכת שקלים', תעודה, ד (תשמ"ו), עמ' 129.

50 י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ב, ירושלים תש"ח, עמ' 945.

נראה אפוא, שהמאמר הזה שהתקשו בו כל-כך, אינו חוזר על הפסקה 'אבל לא נשים ולא עבדים ולא קטנים', כמו שהבינו כמעט כל המפרשים, אלא על הפסקה הבאה: 'וכל קטן שהתחיל אביו לשקול על ידו אינו פוסק'; כלומר, שתובעין את האב שייתן בעד בנו. ועל זה אומרת הגמרא: 'ולמשכן' – אבל למשכן את האב עבור בנו – אין ממשכנין עד שיביא (כלומר, הבן) שתי שערות', שאז הוא גדול לכל דבר, וממשכנין את אביו עליו, אם כי לא את הקטן עצמו, וכדברי ר' משולם: 'שאם בסמוך על שולחן אביו מאין (כצ"ל) לו ליקח?'.⁵¹

וכיוצא בזה מפרש המיוחס לתלמיד הרשב"ש, וזה לשונו:

כהנא⁵² דמשכון. נראה דקאי אקטן שהתחיל אביו לשקול על ידו דשוב אינו פוסק, וקא מיבעיא ליה אם ממשכנין האב או אין ממשכנין האב על הקטן עד שיביא שתי שערות, ומיהו ממשכנין האב דהתם ממשכנין לאב אבל עצמו לא עד שיהא בן עשרים.⁵³

והנה עניין זה, כבר נחלקו בו המפרשים: המאירי כותב: 'כל קטן שהתחיל אביו לשקול על ידו אינו פוסק וממשכנין אותו';⁵⁴ ואילו הרש"ס כותב להפך: 'זי"ל דאפילו התחיל אביו ליתן ושוב לא רצה ליתן אין ממשכנין אותו בין קודם שהגיע לשתי שערות בין אחר שהביא'.⁵⁵ וכן היא דעת הרמב"ם.⁵⁶ נמצא אפוא, שהירושלמי לפי מה שפירשנו אותו ולשיטתו, נוקט עמדה ממוצעת בין שתי הגישות הקיצוניות האלה: עד י"ג שנה ויום אחד, תובעין את האב ולא ממשכנין אותו, מכאן ואילך, תובעין וממשכנין.

נחזור לענייננו: העדרה של הפסקה כאן, אינו צריך להפליא אותנו כל-כך. שהרי המאמר הסמוך: 'כיני מתניתא אין ממשכנין את הכהנים מפני דרך הכבוד', מתייחס אף הוא על הפסקה הבאה: 'אין ממשכנין את הכהנים מפני דרכי שלום', אף-על-פי שאין לה זכר כאן.

51 במקום הנ"ל (לעיל, הערה 24), ד"ה הא לתבוע.

52 'כ"ה בכת"י, ואולי צ"ל 'כהדא', כג"י הגמ' שבכת"י זה' (סופר, שם, הערה ג). ונוסח הגמרא שם: 'כהדא דמשכין (ו) אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות'. והרי לנו גרסה שישית במאמר זה.

53 מסכת שקלים הנ"ל (לעיל, הערה 24), שם.

54 מהדורת סופר, ירושלים תשל"ז (ד"צ), עמ' 55. ועיין שם, הערה ח.

55 מהדורת גרבוז הנ"ל (לעיל, הערה 33), ו ע"ב, ד"ה שהתחיל.

56 הלכות שקלים א, י, שהבאתי לעיל, סעיף ג, סי' 5, אות ב.

סוגיות מצוטטות בירושלמי

ליב מוסקוביץ

בדומה לתלמוד הבבלי,¹ התלמוד הירושלמי מרבה לרמוז ולהפנות למימרותיהם של התנאים והאמוראים, הן כשדבריהם נמצאים בסוגיה המקומית, והן כשהם נמצאים במקום אחר.² יתרה מזו, לפעמים נראה שסוגיות שלמות³ נרמזות⁴ ואף מצוטטות. יש

* עיקרי הדברים הושמעו ביום עיון לזכרו של פרופ' צ"מ רבינוביץ ו"ל, שהתקיים בכ"ט בטבת תשנ"ב, באוניברסיטת תל-אביב. תודתי לפרופסורים י' זוסמן וד' רוזנטל, שקראו גרסאות קודמות של המאמר והעירו עליהן (האחריות לדברים היא, כמובן, עליי בלבד).

1 ראה, למשל, י' זוסמן, סוגיות בבליות לסדרים זרעים וטהרות, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 163 ואילך, ובספרות הרשומה שם [להלן: זוסמן, סוגיות]; הנ"ל, "היכא איתמר דרב פלוני". דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ג, ירושלים 1972, עמ' 175 ואילך, ובספרות הרשומה שם; ר"ש אברמסון (מהדיר), פריקים מן 'מבוא התלמוד' לר' שמואל בן חופני גאון, ירושלים תש"ן, עמ' 109; ועוד. על ציטוט סוגיות שלמות בבבלי (ולא רק מימרות בודדות), ראה לאחרונה ד' רוזנטל, 'עריכות קדומות המשוקעות בתלמוד הבבלי', מחקרי תלמוד, א (תש"ן), עמ' 155 ואילך (בעיקר עמ' 159 ואילך), אולם ראה כנגדו זוסמן, סוגיות, עמ' 122 ואילך.

2 דיון מקיף ומפורט ברמזיות, בהפניות, ובציטטות של מימרות בודדות בירושלמי טרם נערך. ראה, לפי שעה, י' לוי, מבוא ופירוש לירושלמי נזיקין [להלן: לוי], מהדורת צילום, ירושלים תש"ל, עמ' 14-15 (והערה 3 שם); ח' אלבק, מבוא לתלמודים [להלן: אלבק, מבוא], ירושלים תשכ"ט, עמ' 457, הערה 9, ד"ה 'כיצא בוה'; והספרות שציגה להלן, הערה 23.

3 לצורך הדיון כאן, 'סוגיה' (שלמה) תוגדר כיחידת-דיון המקיימת מהלך שלם של משא ומתן תלמודי, גם אם מצומצם הוא בהיקפו ופשוט הוא במבנהו (כגון שאלה ותשובה, או קושיה ותירוץ). לעומת זאת, קובצי פסקים או מימרות פרשניות לא יוגדרו כ'סוגיות' לצורך דיוננו.

4 ראה, למשל, ר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה [להלן: ליברמן, הירושלמי כפשוטו], עמ' 95 (הפניה [לא ציטטה]) למימרה בודדת, שממנה נראה שמקורה של המימרה בסוגיה שלמה; ליברמן, שם, עמ' 3, ומ' עסיס, 'הגהות ופירושים בירושלמי שבת', *HUCA* (1977) XLVIII, עמ' ג (ציטטות של מימרות, שמניסוח הציטטה עולה, שהמימרות לקוחות מסוגיה ערוכה; ואכמ"ל על דוגמאות אלו).

שאמוראים נקובי־שם מצטטים סוגיות שלמות,⁵ ונראה שגם סוגיות סתמיות מצטטות סוגיות אחרות.⁶ במקומות אלה, מובאות בשלמותן סוגיות אחרות, שנאמרו במקורן במקום ובהקשר אחר⁷ (ולכן עשויות הן לקטוע את הרצף של הסוגיות המצטטות, לפחות באופן זמני, כיוון שהן סוטות מהנושא המרכזי של אותן סוגיות, ועוברות לנושא אחר⁸). במקרים כאלה, הסוגיות המצטטות מ ש ת מ ש ו ת בסוגיות המצוטטות, שמשולבות פונקציונאלית בתלמוד, וממלאות תפקיד כלשהו במשא ומתן של הסוגיות המביאות אותן.⁹ מובן מאליו, שלחקר תופעה זו, שזכתה לפי שעה רק

- 5 ראה, למשל, הדוגמאות מברכות פ"א ה"א (ב ע"ג), שורה 2 ואילך ור"ה פ"א ה"א (נו ע"ג), שורות 44-45 שצוינו על-ידי לוי, עמ' 14-15, הערה 3.
- 6 ההבחנה שהוצעה כאן בין דברי אמוראים לסתמות באה בעיקר כהבחנה פורמאלית, ואין בה משום נקיטת עמדה בדבר זמנן ומקורן של הסתמות בירושלמי. לא רק שדיון מקיף על הסתמות בירושלמי טרם נערך. ראה, לפי שעה, ר"ז פרנקל, מבוא הירושלמי (להלן: פרנקל, מבוא), ברסלאו תר"ל, לט ע"א; ד' הלבני, 'ספקי דגבריי', *PAAJR*, XLVI-XLVII (1980), עמ' פא [החלק העברי] - הנ"ל, מקורות ומסורות, שבת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 16, הערה 37** - *idem*, *Midrash, Mishnah, and Gemara*, Cambridge, Mass. 1986, p. 142, n. 16. אלא שלפעמים סתמות ומפורשות בירושלמי מתחלפות, כפי שכבר צוין (ראה, למשל, י' זוסמן, 'שוב לירושלמי נזיקין', מחקרי תלמוד, א [תש"ן; להלן: זוסמן, נזיקין], עמ' 80, הערה 113; ל' מוסקוביץ, 'סוגיות מוחלפות בירושלמי', תרביץ, ס [תשנ"א], עמ' 21, הערה 20, ובנסמן שם). זאת ועוד: לפעמים אף קשה להבחין בבירור בין הסתמות ודברי האמוראים בירושלמי (בדומה לבבליז), כיוון שלא ברור היכן סוף דברי האמורא, והיכן תחילת הסתם (ראה, למשל, להלן, הערות 36, 44). עם זאת, נראה שהדוגמאות הבולטות והמרשימות ביותר של סוגיות מצוטטות בירושלמי הן אלה שצוטטו על-ידי הסתם, ובמאמר זה נתמקד בדוגמאות מסוג זה.
- 7 מבלי להיכנס לדיון מפורט אודות הקריטריונים לקביעת הקשרן העיקרי והמקורי של סוגיות, נראה (לענייננו) שרשאים אנו להניח שסוגיה מסוימת נשנתה מעיקרא בהקשר אחר, אם המקור שנדון שם נדון לגופו, ולא בגלל קשר אפשרי עם הסוגיה המצטטת. נמצא, שיישומה של סוגיה מצוטטת על-ידי סוגיה אחרת יבוא תמיד כתוצר לוואי של הדיון המתנהל בסוגיה המצוטטת.
- 8 ובהיעדר מינוח מיוחד המשמש להצעת סוגיות כאלו (להלן, הערה 15), לא תמיד יבחין הלומד (מיד) בכך שלפניו סוגיה הלקוחה ממקום אחר, שאינה המשכו הישיר של הדיון הקודם.
- 9 וזאת בניגוד להעברות רגילות (וסוגיות 'כפולות' או מקבילות), שגם אם קשורות הן לדיון המקומי מבחינה עניינית, אינן קשורות בקשר פונקציונאלי מפורש. וראה עוד להלן, והערה 59 להלן.

לתשומת לב מועטת בספרות המחקר,¹⁰ חשיבות רבה לחקר הירושלמי בכלל, ולהבנת דרכי שימושם של עורכי הירושלמי במקורות שעמדו לרשותם בפרט.

כרגיל, הסוגיות המצוטטות משקועות באמצע הסוגיות המצטטות (או שהן באות אחריהן), אולם דרושה זהירות רבה כדי לקבוע בוודאות שסוגיה מסוימת השתמשה בסוגיה אחרת, שהרי מיקומה של סוגיה אינו יכול להוכיח אם צוטטה על-ידי סוגיה אחרת.¹¹ אפשר, למשל, שסוגיה המצויה בתוך סוגיה אחרת התפתחה שם במקורה, ולא הובאה ממקום אחר.¹² בעיה נוספת נובעת מן העובדה, שבמקרים רבים רק חלק של הסוגיה המצוטטת דרוש במישרין לסוגיה המצטטת (גם אם שאר הסוגיה ממלא שם תפקיד כלשהו¹³). במקרים כאלה, אפשר שסוגיית המסגרת המקורית הביאה רק את הקטע הדרוש לה, ואילו שאר הסוגיה הועתק אגב קטע זה בשלב מאוחר יותר (על-ידי

10 ראה בעיקר לוי (לעיל, הערה 2); רא"ש רוונטל, "דקדוקי עניות". קובץ לזכרו של אליעזר שמיר ז"ל, שדה-אליהו תשי"ח (ערך: ש' אש), עמ' 147, הערה 59; מ' עסיס, סוגיות מקבילות בירושלמי (להלן: עסיס, סוגיות מקבילות), עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשל"ו, עמ' 55-56 ('דרך התלמוד לעיתים, לצטט סוגיות שלמות הדרושות לו במקו' אחר', עמ' 56 [אולם לעצם העניין ראה: רייצ דינר, חידושי הריצ"ד, ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' רלא, וצ"ע]), עמ' 67; ל' מוסקוביץ, 'לישן מתניא', אסופות, ח (תשנ"ד), עמ' לה, הערה 42; והשווה לעיל, הערה 4.

11 לפעמים, למשל, סוגיה שלמה מובאת בעקבות סוגיה אחרת, והסוגיה השנייה מציעה אסמכתאות לדברי חכם שצוטטו בסוף הסוגיה הראשונה (ראה, למשל, הדוגמאות שנדונו על-ידי עסיס, סוגיות מקבילות, סוף עמ' 56 וריש עמ' 136). במקרים כאלה, ייתכן מאוד שהסוגיה השנייה נשנתה מתחילה במקום אחר, ומשם הובאה להקשרה החדש על-ידי העורכים (כדברי עסיס, שם). אלא שלענייננו, אין לדון סוגיות כאלה כסוגיות מצוטטות, כיוון שסוגיות המסגרת אינן משתמשות בהן.

12 כך, למשל, בדיגרסיות מכוונות, שבהן נושא שעלה בדרך אגב בסוגיה הראשית נדון עכשיו לגופו, והופך לנושאה העיקרי של הסוגיה (ראה, למשל: ברכות פ"ח ה"א [יא ע"א], שורה 48 ואילך, ומקבילה [והשווה: מוסקוביץ (לעיל, הערה 6), עמ' 31]; שבת פ"ח ה"א [יא ע"א] שורה 54 ואילך; ועוד). כמו כן, יש שמקור תנאי מובא עם דיון פרשני קצר, כדי לפשוט בעיה או להקשות קושיה (כגון: 'נשמעינה מן הדא' - [מקור תנאי] - 'מה אנן קיימין... אלא כי נן קיימין...'; 'והא תנינן... אית לך מימר'... [אלא]...'; ראה דוגמאות אצל לוי (לעיל, הערה 2)). במקרים כאלה, אפשר שהמקור התנאי נדון מתחילה במסגרתה של הסוגיה שבה הוא מופיע לפנינו, ואין כאן ציטוט של סוגיה שנשנתה במקורה במקום אחר.

13 כפי שקורה כרגיל בסוגיות המצוטטות (לסיבות שציטטו סוגיות כאלה במלואן, ראה עוד להלן).

סופרים ומעתיקים).¹⁴ עוד ראוי לציין, שאין מינוח המשמש באופן בלעדי להצעת סוגיות מצוטטות, שנוכל להשתמש בו כקריטריון בטוח לזיהוי של סוגיות כאלה.¹⁵ עם זאת, נראה שבכמה מקרים (כגון אלו שיידונו להלן) ניתן לקבוע במידה רבה של סבירות, שסוגיה מסוימת אכן צוטטה בשלמותה על-ידי סוגיה אחרת שהשתמשה בה.¹⁶ נביא עתה דוגמאות אחדות של סוגיות מצוטטות; בסוף נדון בקצרה במשמעות התופעה, וננסה לעמוד על השלכותיה לחקר עריכת הירושלמי. יש שסוגיה אחת מביאה סוגיה אחרת, מפני שנוקקה למימרה אמוראית המצויה

לעתים רחוקות, כמובן, הסוגיה המצטטת מסייעת בסוגיה המצוטטת כולה, או בחלקים נרחבים ממנה; ראה, למשל, להלן, דוגמה 2 (והערה 32).

14 ראה, למשל, ב"ק פ"ג ה"ד (ג ע"ג), שורה 49 ואילך. לוי (עמ' 15, הערה 3 [המשך מן העמוד הקודם]; והשווה פירושו לסוגיה עצמה, עמ' 78) הציע, שהסוגיה המתחילה משורה 52 צוטטה על-ידי ר' אחא, אף-על-פי שלא נזקק אלא לברייתא שבסופה (שורות 58-59), כנראה, מפני שמשם הכיר ברייתא זו. ברם, פירוש זה קשה: אם הסוגיה אינה מוסיפה כלום, לשם מה הביאה ר' אחא? אפשר אפוא שר' אחא הביא רק את הברייתא, ובשלב מאוחר יותר הועתקה סוגיה על ברייתא זו ממקום אחר (אולי מתלמוד אחר? השווה ר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, ירושלים תרצ"א, עמ' 28, הערה 6, שם היא שייכת, על-ידי המעתיקים (וראה גם רייצ דינר, חיידושי הריצ"ד, ג, ירושלים תש"ן, תלח, טור ב, סד"ה 'על שיטתהוין'. והשווה ז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, ירושלים ת"ש, עמ' 468). וכיוצא בזה כשסוגיה אחת מובאת אחרי סוגיה אחרת, והסוגיה הראשונה נוקקה רק למימרה שבתחילת הסוגיה השנייה, והשאר אינו שייך שם כלל (והשווה, למשל: עסיס, סוגיות מקבילות, עמ' 115, וכאפשרות השנייה שהעלה שם). מכאן אף נובע, שרוב הסוגיות שיידונו להלן הובאו משום סופן (או אמצען); השווה רוונטל (לעיל, הערה 1), עמ' 159 ואילך.

15 לשונות ההפניה בירושלמי (גם המונחים הפותחים את הסוגיות המצוטטות [כגון: 'כיי דתנינן תמן', 'ייבא כהדא'], או המקשרים בין סוגיות אלה לבין הסוגיות המצוטטות [כגון: 'וכא'], משמשים על-פי רוב להצעת מימרות בודדות. ברור, עם זאת, שהטרמינולוגיה יכולה לסייע בזיהוי סוגיות מצוטטות. ראה, למשל, בהערה הבאה.

16 כך, למשל, סביר להניח שסוגיה מסוימת צוטטה במלואה (ולא הועתקה אגב חלק ממנה), כשניתן היה להסתפק בצייטוט מימרה בודדת שבה (בצורה השונה מזו המצויה לפנינו), במקום להביא את הסוגיה המצוטטת במלואה (מעין העיקרון של *lectio difficilior*); ראה, למשל, להלן, הערה 20, וליד הערה 23. כמו כן, יש שהטרמינולוגיה מצביעה על כך, שבעלי הסוגיה הראשית אכן צייטטו סוגיה שלמה (ראה, למשל, השימוש במונח 'ייבא כהדא' - מונח להצעת מקור ספרותיו להלן, דוגמה 3; ואכמ"ל בזה.

שם (והסוגיה המצטטת ביקשה להציג מימרה זו במסגרת 'סוגייתית' דווקא¹⁷):

1. ברכות פ"ו ה"א (יא ע"א)

א

רב חונא אמר שלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וזה בפני עצמו ונתערבו מזמנין... רבי יונה על הדא¹⁸ דרב חונא הטביל שלשה איזובות זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וזה בפני עצמו ונתערבו מזה בהן... אין תימר אין למידין אוזב מברכה, ואנן חזינן¹⁹ רבנן קיימין בסוכה וילפיין מטיט הנרוק, כיי דתנינן תמן²⁰:

17 ראה לעיל, הערה 13, וכן להלן.

18 במובן 'על דעתיה ד-' (שהוא הסגנון הרגיל בכגון זה). ואמנם, הרש"ס גורס 'על דעתיה' (במקום: 'על הדא'), אולם גרסתו נראית חשודה כהגהה מן דעת, שהרי גרסתנו ('על הדא') מקוימת עליידי כ"י ד והרמב"ן (בחידושו לברכות נ ע"א [מהדורת וינברגר, עמ' מא]). ועוד, שהביטוי 'על הדא' במובן 'על דעתיה' מצוי במקומות אחרים בספרות חז"ל הארץ-ישראלית, בעיקר במדרשים (השווה, למשל, ר"ח אלבק, מבוא לבראשית רבא, ברלין תרפ"ט, עמ' 27, ושם נסמן; ו"ר ו, ג [מהדורת מרגליות, ירושלים תשל"ב, עמ' קלב]; שם, יג, ה [שם, עמ' רפה]; ועוד), אך גם בירושלמי (ראה: ברכות פ"א ה"א [ב ע"ד], שורה 5 [על הא'; כ"י ר: 'על הדא', והשווה: א' טל, 'בירורים בארמית של ארץ-ישראל', לשוננו, מד (תש"ס), עמ' 54 - קטע זה מקביל לפסקה בניסוח דומה בבר[ו]; שבועות פ"ח ה"א [לח ע"ג], שורה 22).

19 צ"ל: 'חמיינן', וכעין זה בכ"י ד ובאחדים מן הראשונים (עיין אהבת ציון וירושלים, מהדורת ב' רטנר, וילנא תרס"ט [ירושלים תשכ"ז; להלן: אהבת ציון וירושלים], ברכות, עמ' 161-162 [ואפשר להוסיף על הציונים שם]). בדרך כלל, הביטוי 'אנן חמיינן רבנין' מציין את התנהגותם היום-יומית של החכמים (דוגמאות: מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ג, עמ' 676א-ב), ולא דיונים הלכתיים-אקדמיים, כבדוגמה שלפנינו, אולם המונח מתפרש בהוראה שלפנינו גם בשתי סוגיות אחרות בירושלמי; ראה: ביצה פ"א ה"א (ס ע"א), שורה 56 ואילך, ומקבילות (וראה: תלמוד ירושלמי מסכת ביצה, עם פירוש ר' אלעזר אזכרי, מהדורת י' פרנצוס, ניו-יורק תשכ"ז, עמ' 33, ד"ה ואם זה); כתובות פ"א ה"ו (כה ע"ג), שורה 43 (כהגהתו הנכונה של רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 378 [והשווה הניר]).

20 בכ"י ד ובאחדים מן הראשונים (ראה: אהבת ציון וירושלים, שם): 'דתנינן תמן', והיא היא (השווה: ל' מוסקוביץ, 'סוגיות מקבילות ומסורת-נוסח הירושלמי', תרביץ, ס [תשנ"א], נספח ב, עמ' 543, הערה 3). יש לציין, שאפילו נניח שבשלב כלשהו הסתיימה הסוגיה ביזאנן חמיינן... מטיט הנרוק', בלי לפרט היכן מצאנו כדבר הזה (וה"כ"י דתנינן תמן' וכו') נוסף בשלב מאוחר

ב

הרחיק את הסיכוך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה. הא פחות מיכן כשירה. מהו לישן תחתיו? התיב רבי יצחק בן אלישיב, הרי טיט הנרוק משלים במקוה ואין מטבילין בו! אף הכא, משלים בסוכה ואין ישינין תחתיו.

כאן, הסוגיה הראשונה מביאה את הסוגיה השנייה מפני שההשוואה שנערכה שם משמשת כתקדים, ובכך מעניקה לגיטימציה, לאנאלוגיה שבשלב א. עיקר מקומה של סוגיה ב הוא במסכת סוכה (על משנת 'הרחיק את הסיכוך' וכו'), וסוגיה זו אכן מופיעה שם כלשונה כאן.²¹ ואף-על-פי שאפשר היה להימנע מהבאת הסוגיה המצוטטת בשלמותה ולהציע את הסוגיה הראשית בצורה שוטפת ו'קריאה' יותר, על-ידי הפניה (פאראפראסטית)²² למימרה של ר' יצחק בר אלישיב (כגון: 'ואנן חמינן רבנין... כיי דמר ר' יצחק...'), כמקובל במקומות אחרים בירושלמי,²³ נראה שהעדיפו להביא את סוגיה ב במלואה, מפני שהיא מבחירה את רקעה וכוונתה של מימרתו של ר' יצחק בן אלישיב.

יותר; השווה דברי ליברמן שצוינו להלן, בסוף הערה 23), אין זה סותר את טענתנו שסוגיה ב היא סוגיה מצוטטת. שהרי אותו עורך מאוחר שהחליט להוסיף את סוגיית סוכה אכן שילבה כחלק אינטגרלי במשא ומתן של הסוגיה הראשית, על-ידי תוספת המונח 'כיי דתנינן תמן'. - ל'כיי דתנינן תמן' (או 'דתנינן תמן') שמציע משנה עם דברי אמוראים הדנים בה או מפרשים אותה, ראה, למשל, ברכות פ"א ה"א (ב ע"ג), שורה 2-3 (בגרסת כ"י ל קודם הגהה); חגיגה פ"ג ה"ב (עט ע"א), שורה 57; ועוד.

21 רטנר (אהבת ציון וירושלים, ברכות, שם, וסוכה, עמ' 79) מעיר, שכמה ראשונים מביאים את הסוגיה מברכות, ולא מסוכה, אבל אין להסיק מכך שהסוגיה לא הייתה לפנייהם בסוכה; הם הביאו מברכות, כדי להוכיח שר' יצחק בן אלישיב דן באוויר סוכה (שהיא הנקודה שביקשו להוכיח מן הירושלמי).

22 שהרי דברי ר' יצחק אינם מוסבים ישירות על המשנה, ובלי הצעת הרקע ה'סוגיית' לדבריו אין הם מובנים.

23 ראה, למשל, פרנקל, מבוא, לו ע"א, לו ע"ב (בקשר להפניות לחומר תנאי; אך ראה ביקורתו של יה"ש, החלוץ, יג [תרמ"ט], עמ' 11); אלבק, מבוא, עמ' 563. ראה גם ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 338, ד"ה מתניתא; וראה בספרות שצוינה לעיל, הערה 2.

2. עירובין פ"א ה"א (יח ע"ב) (ומקבילה²⁴):

א

רבי אחא רבי חנינא בשם כהנא <אין>²⁵ הלכה כרבי יודה. דלא כן מה אנן אמרין, רבי יודה וחכמים תהא הלכה כרבי יודה?! – אלא בגין דאמר רבי יעקב בר אידי בשם רבי יהושע בן לוי: הלכה כדברי המיקל בהילכות עירובין.

ב

ואמר רב נחמן בר יצחק²⁶ בשם רבי יהושע בן לוי הלכה כרבי יוחנן בן נורי.²⁷ ומקשינן עליה: לא כן אמר רבי יעקב בר אידי בשם רבי יהושע בן לוי הלכה כדברי המיקל בהילכות עירובין?!...²⁸ סברין מימר יחיד אצל יחיד הא יחיד אצל חכמים לא. אתא רבי יעקב בר אחא רבי יעקב בר אידי בשם רבי יהושע בן לוי, הלכה כרבי יוחנן בן נורי ואפילו חכמים (ה)חלוקין עליו.

ג

ו כ א תהא הלכה כרבי יודה ואפילו חכמים (ה)חלוקים עליו²⁹... <לפום כן

24 עירובין פ"ו ה"ב (כג ע"ב), שורה 29 ואילך (בדפוס ונציה; בגוף כ"י ל, הסוגיה מקוצרת בגרש, והיא מועתקת בגיליון על-ידי מגיה כתב-היד [עם מספר שינויי נוסח קלים לעומת גרסתנו בפ"א]).

25 כך בגוף כ"י ל, במקבילה, וברמב"ן, ובצל"ל; ראה: ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 218.

26 צ"ל: 'רב יצחק בר נחמן'; ראה: ליברמן, הירושלמי כפשוטו, שם (והשווה: זוסמן, נזיקין, עמ' 131–132, הערה 179).

27 שסובר (משנה עירובין ד, ה) שמי שישן בדרך ולא ידע שחשכה, יש לו אלפיים אמה לכל רוח (ואילו החכמים, שם, מחמירים יותר).

28 ההמשך, שעליו דילגתי כאן, מיותר, ויש למחקו; השווה: ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 218.

29 נראה שמשפט זה ממשיך את התירוץ שבסוף שלב א, כפירוש הראשון ב'פני משה' (עיין שם); לפי זה, צריך לומר שנסתרסו השורות להלן (כהגהת רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 187, והשווה ספר גיר). ואף-על-פי שגרסתנו מקוימת על-ידי הרמב"ן (בחיידושו לעירובין ספ"ד [מהדורת הרש"ר, עמ' תקצו]), הגהת רבינוביץ נתמכת הן על-ידי תוכן הסוגיה (כדברי ספר גיר למקום; עיין שם), והן על-ידי המינוח, שכן הלשון 'לפום כן צריך מימר' בא, כרגיל, לדחות 'הוה אמינא' מוטעית המוצגת לפני כן, ואין דבר כזה בסוגיינתנו ('סבר כהנא כהדא

צריך מימר אין הלכה כרבי יודה.³⁰

ברור, שסוגיה ב לא נשנתה כאן במקורה, אלא במקום אחר – ככל הנראה, על משנה עירובין ד, ד³¹ – והובאה לכאן בגלל המימרה שבסופה, המסייעת לתירוץ שבסוגיה המצטטת (שליבים א ו-ג³²).

לפעמים סוגיה מסוימת מביאה סוגיה אחרת מפני שנזקקה לאמרה סתמית (או אמרה ספק־סתמית)³³ המצויה שם, כגון

3. נזיר פ"ב ה"ה (נב ע"א):

א

רבי מנא בעי קומי ר' יודן, אמ' הרי עלי קרבן נזי' (ועתיד לזוור),³⁴ בשעה שנזר סתם, מגלח בין נזיר שכבר נזי' בין נזיר שעתיד לזוור.³⁵ פירש? י י ב א כ ה ד א:³⁶

דשמואל', כפשוטו, רק מציין את טעמו של כהנא – ובעצם, מתרץ את קושיית הסוגיה בשליבים א ו-ג. ודוק עוד, שסגנון הירושלמי לפי הגהת רבינוביץ מצוי גם במקומות אחרים (ראה ברכות פ"ב ה"ד [ד ע"ד], שורה 24 ואילך; דמאי פ"ה ה"ט [כד ע"ד], שורה 55 ואילך). על-כל-פנים, אפילו אם נקבל את הפירוש השני ב'פני משה' (השווה 'קרבן העדה'), שלב ב הוא סוגיה מצוטטת (אלא שלפי פירוש זה, שלב ג לבדו מהווה את סוגיית המסגרת).

30 כהגהת רבינוביץ שנוכרה בהערה הקודמת.

31 אולם דווקא שם אין היא מופיעה לפנינו, כי אם בפ"ו (מקוצרת, כאמור, בגרש), ושם הקשר בינה לבין הדיון המקומי הוא רופף ביותר (השווה 'פני משה', שם, וליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 306).

32 ראה לעיל, הערה 29. ונראה שהביאו את סוגיה ב במלואה, מפני שהמשא ומתן שבה מוכיח, שהכלל ש'הלכה כדברי המיקל בהלכות עירובין' יכול לתפוס אפילו כשרבים חולקים עליו (כפי שטענו בסוגיה א).

33 ראה לעיל, הערה 6.

34 תיבות אלו מיותרות (והן כנראה באשגרה מלעיל, שורה 31), וכבר מחקן ה'פני משה' ו'קרבן העדה', וכן בדפוסים החדשים של הירושלמי (ניסיונו של הניר ליישב את הדברים בלי הגהת דחוק מאוד).

35 עיין לעיל בסוגיה.

36 הניר פירש, שהפשטותא כאן היא מדברי ר' יודן, אולם לפי ה'פני משה', מן ההמשך 'קאמר הש"ס': וקשה להכריע (ולמעשה, אין הדבר משנה לפנינו; השווה לעיל, הערה 6).

ב

רבי לוי בר חייתה בעי, כתב לה דין ודברים אין לי בנכסיך העתידין ליפול לך, מה הן? ויש אדם מתנה על דבר שלא בא לעולם?

אף כאן ברור, שסוגיה ב לא נשנתה כאן במקורה, אלא במקום אחר, ואכן, הסוגיה מופיעה בכתובות פ"ט ה"א (לב ע"ד), ששם היא שייכת (שכן דנו שם בויתורי הבעל בנכסי אשתו³⁷). ואף-על-פי שניתן היה להציע את התשובה 'יש אדם מתנה על דבר שלא בא לעולם?' בלי לצטטה מתוך סוגיה ערוכה,³⁸ ועל-ידי זה להציע את הסוגיה הראשית בצורה שוטפת ו'קריאה' יותר, העדיפו עורכי סוגייטנו (או ר' יודן) את דרך ה'שתילה', מסיבות שתבררנה בהמשך. ודומה לזה בדוגמה הבאה:³⁹

4. ר"ה פ"א ה"א (נו ע"ג):

א

רבי בון בר חייה בעי שלמה שנתו בעצרת איפשר לומר הוא אינו כשר ועובר?⁴⁰
כ ה ד א:

ב

לא ילין חלב חגי עד בקר.⁴¹ ואימורי חול קריבין ביום טוב? אמר רבי אבהו קיימתיה בשחל ארבעה עשר להיות בשבת. <רבי⁴² יונה⁴³ בעי אם בשחל ארבעה

37 עניין זה נידון במשנה שם, אולם הסוגיה עצמה אינה מוסכת ישירות על המשנה.

38 השווה, למשל: פסחים פ"ג ה"ג (ל ע"א), שורה 52 ואילך; כתובות פ"ט ה"א (לב ע"ד), שורה 20-21; וראה לעיל, הערה 16.

39 לאפשרות שדוגמה זו אינה שייכת לקטגוריה האמורה, מפני שהמימרה שבסוף הסוגיה (שבגללה הביאתה סוגיית המסגרת) היא מימרה אמוראית (ולא סתמית), ראה להלן, הערה 44 (ולעיל, הערות 6, 33).

40 כוונתה המדויקת של שאלה זו אינה ברורה כל צורכה, אף-על-פי שכיוונה הכללי מובן (ראה המפרשים).

41 קטע זה מתפרש כדברי הר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו (עמ' 469), בעקבות גיליון הש"ס (עיין שם).

42 ההשלמה היא על-פי המקבילה בפסחים פ"ו ה"א (לג ע"ב), וכן הוא בקטע גניזה לסוגייטנו (ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי, ניו-יורק תרס"ט, עמ' 140); נראה שקטע זה נשמט על-ידי הדומות.

43 בקטע הגניזה (שם): 'ר' יוסה'.

עשר להיות בשבת < אין חגיגה באה עמו! אמרה תורה⁴⁴ הקריבהו מבעוד יום שלא יבוא לידי בל תלין.

ג

והכא הקריבהו מבעוד יום שלא יבוא לידי בל תאחר. אמר רבי חנינא אילו עבר והביא שמא אינו כשר. מאחר שאילו עבר והביא כשר עובר.

ברור שסוגיה ב לא נאמרה כאן במקורה, אלא במקום אחר, ואכן, סוגיה זו מופיעה גם בפסחים פ"ו ה"א (לג ע"ב), שורה 15 ואילך, שלשם היא שייכת.⁴⁵ כאן הביאה עורכי הסוגיה הראשית (= שלבים א ו-ג⁴⁶) משום סופה ('אמרה תורה' וכו'), כדי לפשוט את הבעיה שבשלב א.

כעת אפשר לסכם. ראינו את אחת מטכניקות העריכה הנקוטות בירושלמי - ציטוט סוגיות על-ידי סוגיות אחרות, כאשר הסוגיה המצוטטת מ ש ת מ ש ת בסוגיה המצוטטת, שממלאת תפקיד כלשהו במשא ומתן של הסוגיה המביאה אותה (כגון אישוש קביעות, פשיטת בעיות וכדומה). הסוגיות המצוטטות אינן שונות משאר סוגיות הירושלמי משום בחינה שהיא, ואמנם, הסוגיות שראינו (ואחרות שכמותן) מצויות במקומות אחרים בירושלמי כסוגיות 'עצמאיות'.⁴⁷ סוגיות מצוטטות (בטוחות) נדירות

44 ר' משה מרגליות פירש ב'פני משה' ו'מראה הפנים' לסוגיית פסחים, שמשפט זה הוא חלק מדברי ר' יונה, אך אפשרי, שר' יונה רק הקשה, והתירוץ הוא מסתם תלמוד.

45 אין הוכחה שזה עיקר מקומה, כיוון שהסוגיה אינה מוסבת ישירות על המשנה (ראה לעיל, הערה 41).

46 שלב ג מצוי לפנינו גם בפסחים, אבל ברור שהועתק לשם מר"ה בטעות (השווה המפרשים לפסחים, וכן ר"ש ליברמן, על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט, עמ' 16, וליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 470; דברי אלבק, מבוא, עמ' 499, תמוהים מאוד).

47 לדוגמה 2 ראה לעיל. ראוי להוסיף, שלא מצאנו שום סוגיה מצוטטת שניתן לקבוע בוודאות, כי מקורה בעריכה שונה של הירושלמי (השווה: מוסקוביץ [לעיל, הערה 6], עמ' 61 [ועוד]; וראה גם לעיל, הערה 14). אלא שאין להסיק הרבה מכך, הן מפני שסוגיות מצוטטות נדירות, והן מפני שאפשר שחל תהליך של 'איחוד מסורות' מבחינה טקסטואלית בסוגיות כאלה (השווה להלן, הערה 54).

באופן יחסי,⁴⁸ שהרי הירושלמי נוטה לקצר ולהסתפק ברמזיות קצרות בכגון זה. עם זאת, נראה שהסוגיות הללו מגלות יותר מטפח על דרכי עריכתו של הירושלמי מבחינה ספרותית, שהרי מהן אנו למדים, שהירושלמי שלנו (לפחות חלקים ממנו) נערך עריכה ספרותית, ואיננו רק סטנוגרמה של דברי האמוראים⁴⁹ (שהרי קשה להעלות על הדעת, שהסוגיות המצוטטות שולבו בתוך סוגיות אחרות תוך כדי משאם ומתנם ה'חי' של האמוראים). ואמנם, שיטת עריכה זו של 'שתילת' סוגיות בתוך סוגיות אחרות מקרבת אותנו במידה ניכרת לדרכו של התלמוד הבבלי, שם מצאנו סוגיות רבות הבנויות במתכונת דומה⁵⁰ (כגון סוגיות 'תנן התם' ו'הוינן' בה'). ראוי להעיר גם על הסיבות שבעטיין ראו לנכון מחבריהן-עורכיהן של הסוגיות המצוטטות להביא סוגיות אחרות במלואן, גם אם נזקקו במישרין רק לחלק מהן.⁵¹ לעתים נראה שנהגו כך, מפני שהדבר מסייע בהבנתן של המימרות הדרושות לסוגיות המצוטטות.⁵² ואף-על-פי שניתן היה להשיג תוצאה דומה על-ידי הבאה פאראפראסטית של מימרות אלה, אפשר שביקשו בעלי הסוגיות המצוטטות להציג את המימרות בתוך אותן המסגרות שדרכן הם הכירו ולמדו מימרות אלה.⁵³ וכלום ניתן להסיק מכאן, שמימרות האמוראים אכן נשתמרו, נלמדו ונמסרו במסגרתן של הסוגיות המצוטטות, כפי שהן מופיעות לפנינו (אולי בשינויים קלים⁵⁴), בתקופת האמוראים עצמם? ועדיין צריך עיון.

- 48 ועדיין צריך עיון למה. כלום אפשר, שהנטייה להשתמש בסוגיות מצוטטות רווחה רק בקרב חוגים מסוימים של חכמים, או אולי בתקופה מסוימת (ואולי יש הסבר אחר)?
- 49 כפי שטען רי"א הלוי, דורות הראשונים, ב, ברלין-וינא תרפ"ג, עמ' 526 ואילך.
- 50 השווה דברי הרא"ש רוזנטל שצוינו לעיל, הערה 10 (והשווה לעיל, הערה 1).
- 51 השווה לעיל, ליד הערה 13.
- 52 ראה, למשל, דוגמאות 1, 4.
- 53 על-דרך הסברו של לוי שגרמו לעיל, הערה 14 (אלא שקשה לקבל הסבר זה במקרה הנדון שם, כאמור). אגב, נראה שנטייית הירושלמי להשתמש ביחידות-דיון שעמדו לו מן המוכן, אף שאינן מתאימות לגמרי להקשרן החדש, דומה לנטייתו להשתמש בניסוחים מושגרים של משפטים וחלקי משפטים בנסיבות דומות ('אשגרת ניסוח'; השווה, למשל: מוסקוביץ [לעיל, הערה 20], נספח ב, עמ' 546, הערה 4).
- 54 שהרי אין הכרח להניח שהסוגיות המצוטטות מציגות את ה*ipsissima verba* של החכמים המובאים שם (גם אם סביר להניח, שאין מדובר בהבדלי ניסוח משמעותיים ומרחיקי לכת); יעידו על כך הוואריאנטים הטקסטואליים הרבים (אך כרגיל קלים) של חומר ירושלמי המצוי בידינו, הן אלה המתועדים בתלמוד עצמו והן אלה המצויים בין עדיי-הנוסח השונים של

במקומות אחדים, אפשר שהובאו הסוגיות המצוטטות במלואן, מפני שביקשו העורכים-המחברים להרחיב ולפתח את תלמודם מבחינה ספרותית.⁵⁵ חשוב לשוב ולציין, שהדבר נעשה על-ידי העברה כמעט מכאנית של הסוגיות המצוטטות למקומותיהן החדשים;⁵⁶ אין כאן התערבות יצירתית פעילה מצד העורכים, אלא בעיקר סידורן של יחידות-דיון הקיימות משכבר, זו לצד זו.⁵⁷ ודומה, ששיטת עריכה זו אופיינית לירושלמי, ומשתקפת בו גם בתחומים אחרים.⁵⁸

התלמוד (ראה מוסקוביץ [לעיל, הערה 20], בכמה מקומות; והשווה מוסקוביץ [לעיל, הערה 6], עמ' 59, ליד הערה 258 [ועוד]). גם העובדה, שנוסחן של הסוגיות המצוטטות זהה לנוסחן במקומותיהן העיקריים איננה מוכיחה הרבה, כי אפשר שבמשך הדורות חל תהליך של 'איחוד מסורות' מבחינה טקסטואלית בין המקומות השונים; השווה: לעיל, הערה 47; מוסקוביץ [לעיל, הערה 6], עמ' 61, הערה 268.

55 כך נראה, למשל, בדוגמאות 2, 3. אמנם, מקובל בספרות המחקר (ובצדקו) להדגיש את אופיין ה'בלתי-מפותח' של סוגיות רבות בירושלמי (ראה, למשל, את הנסמן אצל מוסקוביץ [לעיל, הערה 6], עמ' 27, הערה 65), אולם ראוי לתת את הדעת גם על התופעה ההפוכה, גם אם נדירה היא.

56 וכן מצאנו, לפעמים, גם בבבלי: השווה רוזנטל [לעיל, הערה 1], עמ' 159-160 (והערה 15 שם). עם זאת, ראוי להבחין בין הסוגיות המצוטטות בבבלי לאלו שביירושלמי, שכן רבות מן הסוגיות המצוטטות (לכאורה) בבבלי מוצעות על-ידי מונחים (כגון 'תנן התם' ו'והיגין בה'), המראים שלפנינו קטע שמקורו במקום אחר, מה שאין כן בירושלמי (השווה לעיל, הערה 15). זאת ועוד: בכמה מקומות בבבלי, סוגיות שהועברו ממקומן העיקרי למקומות אחרים הותאמו להקשריהן החדשים, עד שלא נודע כי באו אל קרבם; ראה, למשל, ד' רוזנטל, "לא איתפרש לן מאי בעי הכא", בר-אילן, יח-יט (תשמ"א), עמ' 155, ועמ' 159, הערה 46; זוסמן, נזיקין, עמ' 106, הערה 198.

57 לפעמים בתוספת דברי קישור מינימאליים בין היחידות השונות.
58 כגון סמיכת סוגיות ממוצא שונה זו לצד זו, בלי לקשר ביניהן בצורה מפורשת (ליברמן [לעיל, הערה 14], עמ' 23); 'חילופי-חוליות' בסוגיות הירושלמי (ראה, למשל, מוסקוביץ [לעיל, הערה 6], עמ' 27, ועמ' 59, הערה 258); ואולי (כנראה?) העברת מקבילות לכל המקומות הרלוואנטיים (ראה להלן), מבלי לקשרן בצורה מפורשת עם הדיון העיקרי. השווה זוסמן, סוגיות, עמ' 9: 'פעולת העריכה האחרונה - במייד בירושלמי [ההדגשה שלי] אינה פעולת יש מאין אלא שלב נוסף ורופף למדי בעיבודו של חומר מגובש למדי' (כמובן, איננו טוענים שזוהי שיטת העריכה היחידה הנקוטה בירושלמי, אלא רק ששיטה זו הייתה מקובלת).

מציאותן של סוגיות מצוטטות בירושלמי מעלה הרהורים גם בקשר להתהוותן של הסוגיות המקבילות שבתלמוד זה. כפי שראינו, הסוגיות המצוטטות בירושלמי הריהן, ביסודו של דבר, סוגיות מועברות, שנשנו במקורן במקומות אחרים, משם הועברו בלי שינוי לסוגיות אחרות.⁵⁹ ומעתה יש לשאול: כלום ניתן ללמוד מתופעה זו, שיש לתת יותר משקל לאפשרות, שההעברות בירושלמי אינן עניין לתולדות הנוסח וההעתקה בלבד, אלא לפחות מקצתן משקפות את דרכי היצירה והלימוד שהיו קיימות בתקופת האמוראים עצמה?⁶⁰ ועדיין צריך עיון.

- 59 נכון אמנם שסוגיות מצוטטות שונות מהעברות אחרות, בכך שהסוגיות המצוטטות שולבו פונקציונאלית בתלמוד, מה שאין כן במקבילות אחרות (שברבות מהן לא יורגש חסרונן כלל אם נשמטו, כפי שאכן קרה בהרבה מקומות [כנראה באשמת המעתיקים]). עם זאת, אין להעלים עין מן המכנה המשותף לשני סוגי ההעברות הללו; בשניהם הועברו סוגיות שלמות, אף-על-פי שהיה ניתן (ואולי אף היה רצוי) להסתפק בפחות מכך (וראה בהערה הבאה).
- 60 השווה אלבק, מבוא, עמ' 504 (יש שהועברו [הסוגיות הכפולות] על ידי בעלי התלמוד עצמם [ההדגשה שלי]); זוסמן, נזיקין, עמ' 91, הערה 156 (אולם נראה שרוב הדוגמאות שהביא שם [ד"ה 'ערלה פ"א'] מוכיחות רק שמירות בודות, ששייכות באותה מידה במספר מקומות, עשויות היו להתגלגל ממקום למקום ומהקשר להקשר, אבל לא סוגיות שלמות עשויות היו להתגלגל למקומות חדשים כשרק חלק קטן מן הסוגיה שייך למקום החדש). ברור, שאין בכוונתי לטעון שכל המקבילות שייכות לקטגוריה זו, שהרי מרביות המקבילות שבהן ניכר בעליל שמקורן בהעתקה מאוחרת ולקויה (כדוגמת הגופים הורים' שהעיר עליהם הר"ש ליברמן, על הירושלמי, עמ' 12 ואילך).